

Ємельянова Ю.П. Соціокультурний підхід як поглиблення теорії та методології пізнання суспільства / Ю.П. Ємельянова // Політологічний вісник. Зб. наук. праць. – К. : «ІНТАС», 2008. – Вип. 35. – С. 38-46.

УДК 167/168 (Методологія і логіка науки)

Соціокультурний підхід як поглиблення теорії та методології пізнання суспільства

Автор аналізує евристичні можливості соціокультурного підходу як інструменту пізнання процесів соціальної самоорганізації.

Ключеві слова: суспільство; культура; соціокультурна парадигма; соціальна динаміка; самоорганізація.

Socially-cultural approach as the extension of the theory and the methodology of the society knowledge

The author analyzes heuristic opportunities of socially-cultural approach as theoretical instrument in the study of social self-organization processes.

Key words: society; culture; socially-cultural paradigm; social dynamics; self-organization.

В одній з своїх робіт К. Поппер писав, що пізнання не починається із сприйняття або спостережень, збирання даних або фактів; воно починається з проблем [1, с. 299]. Суспільство як проблема почало усвідомлюватися в епоху Просвітництва, викликавши пізніше цілий ряд дослідницьких методологій. Завдяки зусиллям учених багато важливих процесів суспільного життя почали знаходити раціональне пояснення. Але суспільство в цілому незвичайно складний об'єкт, пізнання якого з'являється як безкінечний шлях поглиблення його змісту. Сучасне суспільство ставить нові завдання перед дослідниками: воно трансформується, його зміни масштабні і стрімкі, зміни відчуються на всіх рівнях і у всіх сферах: глобальному, локальному, регіональному, в економіці, політиці і духовному житті. Опис змін і

передбачення прийдешніх змін викликає певні труднощі, і ця обставина сприяє появі все нових методологічних підходів.

Завдяки зусиллям учених багато важливих процесів суспільного життя почали знаходити раціональне пояснення: у пізнанні суспільства домінували різні парадигми як зразок вирішення спільних завдань. Особливо визнана продуктивність таких методологій і підходів як формаційний, пов'язаний з ім'ям К. Маркса; соціокультурний – М. Вебер, П. Сорокін; структурно-функціональний – Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Р. Мертон; цивілізаційний – Н. Данілевський, А. Тойнбі, О. Шпенглер; системний, синергетичний – І. Прігожин, Н.М. Моїсеєв, С.П. Курдюмов; постмодернізм. Наявність великої кількості концептуально-теоретичних схем опису соціальної реальності і можливість використання різних методологій, що виправдали себе у вивченні суспільства, представляють безперечне досягнення суспільствознавства, але не знімають все коло невирішених питань.

Немало в ХХ столітті було зроблено для вивчення закономірностей функціонування і розвитку суспільства в цілому. Але відмова від ідей лінеарності і прогресизма в сприйнятті суспільних процесів, поглиблення розуміння ролі культури і етнічного чинника не знімають низки серйозних питань: так, залишаються недостатньо з'ясованими структура і функції вищого рівня розвитку суспільства як соціокультурної системи, неточні уявлення про характер взаємодії структурних рівнів суспільства як цілого, відсутні підстави віднесення певних структур і процесів до соціетальних та ін. [2, с. 3]. Відповідь на ці питання особливо необхідна в умовах загострення суперечливих процесів, що характеризують стан сучасного суспільства епохи глобалізації.

У сучасній науці суспільство розглядається як складна система. Системний аналіз буття приводить до розуміння, що суспільство є реальне і завжди конкретне середовще функціонування і розвитку культури. Суспільство і культура живуть за позаоприродними, позабіологічними, позагенетичними законами, підкоряючись різним ритмам. Суспільство існує

за законом зміни одного стану іншим, а культура – за законом накопичення цінностей, що дозволяє одночасно співіснувати створенням минулого і сучасності. Проте вони – суспільство і культура - завжди активно взаємодіють.

Культурогізування в соціальній філософії веде до складання соціокультурної методології, круг творців якої представлений зарубіжними і вітчизняними авторами: Россаде В. (Німеччина); Тернер Б. (Великобританія); Ахизер О.С., Заславська Т.І., Кирдіна С.Г., Крапівенський С.Е., Лапін М.І., Лур'є С.В., Степін В.С., Тощенко Ж.Т. (Росія); Черниш Н., Макеев С.А., Степаненко В. (Україна) та ін. У їх роботах складається сучасна соціокультурна концепція суспільства, представлені аналітичні підходи вивчення культури в цілому в її взаємозв'язку з соціетальними процесами. Ставши популярним в суспільствознавстві, соціокультурний підхід не знає поки-що чітких кордонів між науковим знанням і нарративом, що турбує серйозних учених, які визнають його в цілому високу продуктивність [3, с. 52-55], [4].

Метою статті є аналіз евристичного потенціалу соціокультурного (СК) – підходу у вивченні суспільства як багатовимірного, самоорганізуючогося феномену. Завдання статті: уточнення теоретичних досягнень СК підходу з'ясування програмної ролі культури в створенні соціокультурної цілісності; показ продуктивності його зв'язку з синергетичним описом процесів соціальної реальності.

Увага, що приділяється в даний час до культури, визначається багатьма обставинами. З одного боку, сучасне суспільство нестримно перетворює навколишній світ, соціальне і життєве середовище, розглядаючи культуру як джерело суспільних нововведень і «творчого» життєустрію. В той же час признається і консервативна роль культури, можливість бути сховищем традицій, акумулятором досягнень людства. Аналізуючи культуру як засіб людської самореалізації, дослідники виявляють нові закономірності її розвитку, здатні впливати на хід історії в цілому, так і на життя індивіда; по-

новому осмисляються сьогодні регіональні культури. Дослідники зв'язують майбутнє людства з філософським осмисленням культури в цілому.

Поворот у суспільствознавстві до соціокультурної парадигми стався протягом останнього десятиліття ХХ століття. Роботи В. Біблера, М.С. Кагана, Н.М. Моїсеєва, В.С. Степіна, С.Е. Крапівенського, М.І. Лапіна, О.С. Ахизера відкрили нову сторінку в пострадянському – російському, перш за все, суспільствознавстві, збагачуючи і поглиблюючи його теорію і методологію. Імпліцитно положення про програмуючу функцію культури по відношенню до суспільства міститься в роботах В.С. Степіна. Відомий методолог науки розробляє аналогію між біологічними кодами, що фіксують спадкову інформацію організмів, – і соціальними, закріплюючими накопичений соціально-історичний досвід. Він стверджує, що зберігає систему традицій, звичаїв, цінностей, зразків діяльності, розпоряджень і так далі у вигляді надбіологічних соціальних програм – культура, тому світоглядні універсалії культури служать своєрідним геном соціального життя. Зміну універсалій культури обумовлює поява нових типів суспільства. Своєрідна мутація генного апарату суспільства, його зміна виявляється як духовна революція, яка потім набуває форми революції соціальної [5]. Одну з перших спроб комплексної розробки СК підходу можна знайти в роботах О.С. Ахизера. На його думку, СК підхід дозволяє виявити в культурі параметри, найбільш значимі для відтворення суспільної цілості, показники, що охоплюють «здатність людей відповідного суспільства забезпечувати свій власний розвиток» і відтворення [6, с. 38]. Це означає, що СК підхід здатний підвести до відповіді на питання про фундаментальну якість суспільних утворень, що дозволяє суспільствам долати (не руйнуючись, а лише оновлюючись), моменти переходів до нових форм. Так, в рамках СК підходу прийнята точка зору, згідно якої будь-яке суспільство існує лише в тому випадку, якщо воно є суб'єктом специфічної (суб) культури – основи для програм, що направляють відтворювальну діяльність цього суб'єкта суспільства. Можна передбачити з достатньою долею

впевненості, що суспільство занурене в свою (суб) культуру, спирається на неї, змінює свою діяльність залежно від логіки динаміки своєї культури, всього багатства її внутрішніх динамічних протиріч. Загострення протиріч може привести до якісних зрушень в самій логіці розвитку (суб) культури, що неодмінно відіб'ється на достатку всього суб'єкта. Так формується висновок, що «в механізмі динаміки суспільства не можна розібратися без дослідження логіки культури» [Там само]. СК теорія і методологія дослідження суспільства націлюють пізнання на перехід між соціальними стосунками і культурою, на їх взаємопроникнення. У цьому сенсі культура служить для людини програмою діяльності. Специфіка СК методології, по О.С. Ахизеру, полягає в тому, що предметом є не лише культура, але і цілісна діяльність. Зміни, перш за все в культурі, у відповідних культурних програмах, змінюють зміст діяльності. Найбільш увага ученого зосереджена на «сфери меж» – між культурою і соціальними стосунками – і здібності суб'єкта долати цю сферу. Дуже важливим методологічним положенням з'являється в О.С. Ахизера положення про соціокультурне протиріччя між соціальними стосунками і культурою як про причину суспільного розвитку. Наголошується, що зазвичай нові культурні програми випереджають старі соціокультурні стосунки і конфліктують з ними [6], [7].

За переконанням Н.І. Лапіна, СК підхід дає можливість розуміння суспільства в єдності культури і соціальності; цю єдність утворює і перетворює діяльність людини. Культура, згідно М.І. Лапіну, є сукупність способів і результатів діяльності людини (матеріальних і духовних), а соціальність – сукупність стосунків кожної людини або іншого соціального суб'єкта з іншими суб'єктами. Ці стосунки – економічні, соціальні, ідеологічні, політичні і тому подібне – також формуються в процесі діяльності. У дослідженнях М.І.Лапіна розробляється категоріальний апарат СК підходу, демонструються його великі евристичні потенційні можливості, зокрема, у філософській перспективі [8].

Російські учені Лапін М.І., Кирдіна С.Г. вважають, що СК підхід дозволяє зняти деякі елементи недосконалості інших методологій: неповноту організмичної аналогії; надлишкову абстрактність інтерпретації функцій соціальної дії. Інтегруючи різні виміри людського буття (людини в його співвідношенні з суспільством, характер культури, тип соціальності, інститути, що історично склалися) як фундаментальні складові людських спільностей, СК підхід підводить і до методологічної інтеграції специфічних способів вимірів людського буття [8], [9].

Про евристичність СК підходу говорять і українські учені Макєєв С.А., Черниш Н. Вони вказують на те, що вслід за констатацією факту переміщення поняття «культура» у фокус соціологічних концептуалізацій, образів і інтуїції необхідне подальше глибоке опрацювання змісту, спрямованості СК парадигми і розробка її категоріального апарату [10]. Поширення СК підходу в суспільствознавстві показує, що проблема суспільства усе більш зрушується до аналізу суб'єктивних структур, до розгляду специфічного типу самосвідомості, властивої індивідам, складовим дане суспільство. Дослідження показують, що суспільство не існує поза тими соціальними сенсами і значеннями, які утворюють єдність соціального ладу завдяки базовому універсальному сенсу. СК підхід, інтегруючи можливості інших продуктивних методологій, дозволяє наблизитися до розуміння зародження в соціальних об'єднаннях феномену «ми-свідомість», який створює передумови складання суспільного цілого як *саморефлектуючої* структури. На думку В. Бурлачука, у визначенні суспільства і людини саме проблема самосвідомості є визначальною, об'єктивною характеристикою, що змальовує екзистенційну сутність поняття суспільства. Суспільство лише тоді і існує, коли кожен його член усвідомлює себе як такого [11, с. 5-19].

СК підхід зближується в описі соціальних об'єктів з теорією самоорганізації – синергетикою, базисні принципи опису поведінки складних систем якої (принцип історизму, самоорганізації, емерджентності і аксиологічності) не протірають, а доповнюють його. Виходячи з принципу

історизму, розвиток соціального об'єкту і явища розглядаються як еволюція з якісним результатом, що передбачає зміни, перш за все, в просторі культури [12]. Принцип самоорганізації – це підхід до соціальних систем як здібним до зміни зовнішніх і внутрішніх умов свого існування (організація зовнішньої середовища, її пристосування до своїх потреб, з одного боку, і здатність удосконалювати свою організацію з врахуванням минулого досвіду – з іншою). Для складних систем, які описуються за допомогою принципу самоорганізації, характерні стохастичність і безповоротність, наявність безлічі стійких становищ, в протилежність близьким до рівноваги ситуаціям, де є завжди один стійкий стан. Така властивість мультистійкої складної системи є причина появи у неї історії: конкретні стійкі становища залежать від шляху, по якому система розвивається. Тому для такої системи «майбутнє залишається відкритим» [13, с. 45-58]. Відповідно до принципу емерджентності (від лат. *emergo* – з'являюся, виникаю) науковий аналіз функціонування (поведінка) складних соціальних систем не може бути зведена до аналізу функціонування складових їх елементів. Складна система, подібна до суспільства, в принципі не може бути описана ні вичерпним, ні єдиним (привілейованим) способом. Соціальна система, що включає в знання про об'єкт саму пізнавальну діяльність, ціннісні аспекти і пошук цільових чинників, має бути описана лише в модальності можливого [14, с. 110-114]. Неповнота і неоднозначність опису складної системи, промовці, як результат вживання принципу емерджентності виникають тому, що не можуть врахувати нової якості, що виникає в складній системі і в її поведінці. В порівнянні зі складовими її елементами і їх поведінкою це нова якість, як правило, нематеріального, нефізичного ладу. Чи не про нього говорив П. Сорокін, підкреслюючи специфіку суспільства як складної системи: «...суспільство, або колективна єдність, як сукупність взаємодіючих людей, відмінна від простої суми не взаємодіючих людей, існує. Як таку реальність *sui generis* воно має ряд властивостей, явищ і процесів, яких немає і не може бути в сумі ізольованих індивідів. Але, всупереч реалізму,

суспільство існує не «поза» і «незалежно» від індивідів, а лише як система взаємодіючих одиниць, без яких і поза якими воно немислиме і неможливе, як неможливе всяке явище без всіх складових його елементів [15, с. 247].

Принцип аксиологічності означає такий підхід до дослідження поведінки складної системи, коли передбачається, що системи властиві цілеспрямована поведінка, вибір пріоритетних цілей з сукупності значимих цілей в кожен конкретний момент часу, і що система має особливу регулятивну підсистему, ієрархію цінностей, яка організовує «нормативність» поведінки системи. Системи з складною поведінкою частіше мають не альтернативу, а великий вибір різних варіантів відповіді на дію навіть одного подразника. Ця варіативність обумовлена не природою подразника, а природою самої системи, де конкретна відповідь залежить від контексту - того, що має життєве значення для системи (у одних випадках це вітальні потреби, в інших – інтелектуально-вольові).

Підхід до опису поведінки системи на основі принципу аксиологічності передбачає недовизначеність самого опису (дослідникові не відома цілком система цінностей і правила, згідно яких змінюються ранги цінностей), а тому і принципову неповноту опису системи. Поведінка системи не може бути передбачена повністю, часто ключові моменти його (періоди ухвалення рішень) для спостерігача набувають стохастичності.

Методологія системного підходу дозволяє наблизитися до розуміння процесу соціокультурної саморегуляції. З точки зору СК підходу, системоутворюючим механізмом в суспільстві є саморегуляція культури, що підводить до нової методології вивчення многофакторних явищ в культурі і суспільстві. Незліченний конгломерат суб'єктивних регулювань на основі усвідомленої угоди, згоди, компромісу і т. д., в процесі взаємодії зі сфери суб'єктивної діяльності переходить в об'єктивну форму саморегуляції, в якій стає необхідністю по відношенню до суб'єктів дії і з'являється як закономірність розвитку культури.

Синергетична парадигма акцентує увагу на тих аспектах реальності, які найбільш характерні для сучасної стадії соціальних змін: нестійкості, різноманітності, прискореному відчутті часу. Вона знаменує своєю появою поворот від праксеологічно орієнтованого активізму до аксиологічних підстав глобальної цивілізації і її етнокультурного поліцентризму, що і виправдовує наше зауваження про близькість двох підходів.

Таким чином, соціокультурний вимір суспільства передбачає активізацію уваги дослідників до ціннісно-якісних характеристик людського життя і гуманітарних аспектах людського розвитку в цілому. Опора в дослідженнях на теоретичний інструментарій соціокультурного та синергетичного (системного) підходів приводить до більш глибокого розуміння ролі самоорганізації і зародження нових сенсів в культурі. Це підводить дослідників до нових, більш виправданих аналогій та умовиводів щодо майбутнього розвитку суспільства.

Література:

1. Поппер К. Логика социальных наук // Эволюционная эпистемология и логика социальных наук. – М., 2000. – 299 с.
2. Лапин Н. Пути России: Социокультурные трансформации / Н.И. Лапин. – М.: ИФ РАН, 2000. – 194 с.
3. Драч Г.В., Туманова О.С. Конгресс в Москве объединил философов России // Вестник РФО. – 2005. – №.3 (35). – С. 52-55.
4. Тощенко Ж.Т. О понятийном аппарате в социологии // Социологические исследования. – 2002. – № 9. С. 3-19.
5. Степин В.С. Теоретическое знание. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.
6. Ахиезер А.С. Философские основы социокультурной теории и методологии // Вопросы философии. – 2000. – № 9. С. 29-45.
7. Ахиезер А.С. Россия: Критика исторического опыта (Социокультурная динамика России): В 2-х т. – Новосибирск, 1998. Т.1.

8. Лапин Н.И. Социокультурный подход и социетально-функциональные структуры//Социологические исследования. – 2000. – № 7. С. 3-12.
9. Кирдина С.Г. Социокультурный и институциональный подходы как основа позитивной социологии в России // Социс. – 2002. – № 12. С. 23 – 32.
- 10.Макеев С.А. Теоретические проблемы изучения социальной структуры // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури українського суспільства. Наук. доповіді і повідомлення II Всеукраїнської соціологічної конференції. – К., 2002. С. 21-31.
- 11.Бурлачук В. Еще раз к вопросу: что такое общество?//Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 1. С. 5-19.
- 12.Красилов В.А. Нерешенные проблемы теории эволюции. – Владивосток: Изд-во ДВНЦ АН СССР, 1986. – 140 с.
- 13.Пригожин И. Перспективы исследования сложности // Системные исследования: Методологические проблемы: Ежегодник 1986. – М., 1987. – С. 45-58.
- 14.Шрейдер Ю.А. Особенности описания сложных систем // Системные исследования: Методологические проблемы: Ежегодник 1983. – М.: Наука, 1983. – С. 107-124.
- 15.Сорокин П.А. Система социологии. – Том I.: Социальная аналитика. – Часть 1: Учение о строении простейшего (родового) социального явления. – Пг.: Изд-во тов-ва «Колос», 1920. – 360 с.